

Sebők Melinda

Lírai beszédmódok Nagy László *Himnusz minden időben* című kötetének portréverseiben

Nagy László a magyar nép sorsproblémáit, nemzettudatát, modernségét és európaiságát a bartóki modell húrjain, a folklór erezetén át az egyetemes kultúra magaslataira emelkedő 1965-ben megjelent *Himnusz minden időben* kötetével tudta megvalósítani. A költői érés olyan fordulópontja ez a kötet, ahol a felsőiskolai nép szokásaiból, a népköltészet ösztönző erejéből táplálkozó költő a világirodalmi folklórforrásokból is ihletet kapva, visszanyúl a nemzeti kulturális örökség hagyományaihoz.

Nagy László az 1960-as évek elejétől nagy lendülettel dolgozott a kompozíción, így a műfajilag változatos kötetben: a himnusz, a vallomás, a rövidversek, létfilozófiai dalok és hosszúénekek mellett megjelenő portréversek igazi újdonságot jelentettek addigi pályáján. A költő tehát az 1960-as évek elején talált rá a portrévers műfajára, amely igazi kulturális-szellemi gazdagodást jelentetett. *A Himnusz minden időben* kötet négy portréverse (*A fekete költő, Csontváry, Bartók és a ragadozók, József Attila!*) nem csupán hiteles jellemzés és sorskép, hanem a művészeszmény megformálása is egyben. Nagy László így vall példaképei iránti hűségéről: „Hűségem mindig kötött a néphez, akinek a nyelvén írok. Hű akartam lenni a magyar költészethez. Balassitól József Attiláig ... : ami nemcsak síkraszállást jelent megmaradásunkért, hanem azt a gondolatot is kifejezi, hogy fölösleges áldozatok nélkül jussunk közelebb a már megbűnhődött eszményi jövőhöz”.¹ A megidézett tragikus művészsorsokon keresztül Nagy László saját világképe is megmutatkozik. A portrévers tehát mindig ars poetica jellegű is: a művészi példa örökérvényiségének igazolásán keresztül vizsgálja önmaga eszméit a költő. Jánosi Zoltán a kultúrhérosz fogalmát és mitopoétikus stiláris vonásokat is társít a portrévers műfajához, ahol: „Minden portré önportré is a megidézett hősök kulturheroikus példázattá lesznek. ... Valamennyi portrévers-hősben karakteres vonásként tűnik fel a világmindenség épségének őrzése, a kozmosz igazgatása, figyelése, harmonikus működésének biztosítása”.² Épp a küldetéses költői sors mindenséget is magában rejtő szereptudata, az egyetemes morális eszmék megfogalmazása vezette a bartóki modell útján. Németh László figyelt fel először erre a múlt örökségeit

¹ NAGY L., Interjú. In: *Adok nektek aranyvesszőt*. Összegyűjtött prózai írások, (szerk., Kiss Ferenc), Budapest, 1979, 59.

² JÁNOSI Z., *Nagy László mitologikus költői világa*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1996, 328–329.

és az egyetemes modern kultúra szintézisét megvalósító művészi törekvésre. A Magyar Műhelyben Németh László már 1956-ban ír a bartóki modell megvalósulásáról: „a népben megőrzött mélyebb irodalmi, emberi elemekkel igyekszik sematikussá váló életünket s irodalmunkat gazdagítani. Bartók példája e költők egyikén-másikán már közvetlenül is érezhető, úgyhogy főleg Nagy Lászlóról ... szólva joggal beszélhetünk irodalmunk bartóki vonaláról.”³ Nagy László tette tehát a legtöbbet a bartóki út térhódításért, elérte magasabb rendű célját: vagyis az ősi-népi kultúra tradícióit saját szimbolikus-látomásos-mitologikus világán keresztül az egyetemes kortárs művészettel kapcsolta össze. Hagyomány és újítás, nemzeti és egyetemes, ősi és modern népi szürrealizmusának szűrőjén át a legaktuálisabb problémákat fogalmazza meg.

A portréversek költői vilásképe és beszédmódja azonban eltérő variánsokban mutatkozik meg. *A fekete költő* számonkérő ítélezés, a *Csontváry*-portré védőbeszéd, a *Bartók és a ragadozók* méltatás és vallomás, a *József Attila!* inkább reményért esdeklő fohász. Így a portrévers örökérvényű erkölcsi igazsága és a megidézett elődök kulturális-etikai szemlélete mögött más-más költői beszédmódváltozatok figyelhetők meg. *A Himnusz minden időben* kötet tragikus hangoltságú portréversei a változatosság és a művészi hitvallás igényével gazdagítják Nagy László költészetét. Az 1960-as évek elején írt négy portrévers közül a *József Attila!* már 1962-ben elkészült, a másik három: *A fekete költő*, *Bartók és a ragadozók*, *Csontváry* 1964-ben keletkezett. A költő az 1965-ben megjelent kötetében azonban nem a művek keletkezési sorrendjét követi. A legjelentősebb *József Attila!* zárja a portréversek sorát, a Kis Ferenc halálára írt *A fekete költő* elkülönül a kötetben a *Csontváry*, *Bartók és a ragadozók*, *József Attila!* tematikusan is jobban összetartozó vershármastól.

A fekete költő Kis Ferenc sorsát példázza: a költőtárs nem tudta vállalni a mérésszárnyalást, tehetetlen maradt a politikai ideológiával szemben, nem bírta kimondani a kor szörnyűségeit. A vers a történelmi kor szorításában feloldódni képtelen költőbarát lelki vívódását mutatja be, aki egykor mérésszárnyalás mesterlegényként, igazi költőként szólt, majd megkeseredett „daltalan dalos”-sá lett, s nem tudott többé fekete sasként szárnyalni. A portréversen belül változik a költői beszédmód: a jelen „fonák humanizmus”-ának általános igazságait egyes szám harmadik személyben bemutató lírai beszédforma a vers ötödik sorától egyes szám második személyű megszólítottá vált: a *szeretted, lettél, voltál, bírtál* múlt idejű igék fejezik ki a költői magatartás változását. A lírai én egyes szám első személyben is megszólal ugyan, de nem a vallomás hangján, hanem inkább

³ NÉMETH László gondolatait idézi TARJÁN Tamás, Nincs főzene – A bartóki modell egy húrjáról, *Alföld*, 2008/3., 53.

számonkérő ítélkezéssel. Kis Ferenc az önpusztító tragikum sorsjelképévé válik: a valóság tehetetlensége és az eszményi lehetőségek kozmikus víziójának ellentéte adja a vers feszültségét. A figura etymologica alakzatába sűrített „daltalan dalos” metafora belső ellentéte is mutatja Nagy László költői nyelvének nagyszerű megoldásait.

Szintén a metaforikus-metonymikus látomások ellentétének feszültségében születik a *Csontváry* című portrévers. Csontváry rendkívüli tehetségére az 1962-es brüsszeli világkiállítás után figyelt fel a magyar közönség. Németh László „istenáldotta művészek”, „szent megszállottnak” nevezte. Csontváry festészete úgy követi a bartóki modell vonásait, hogy nemzeti és európai méretű sorsproblémákat képes kifejezni vizuális asszociációival. Nagy László portréversében alkotta meg a maga *Csontváry*-képét: a festő jellegzetes képeinek, motívumainak szavakba öntött vizuális látványával. A kétsoros versszakokból álló művészportré a magányos festő monumentális életművének örök értékeit mutatja fel. A zseni-őrült ambivalens kettősségét fejezik ki a metaforánál sűrítettebb metonymikus-szinekdochés költői képek. A kétségek között vívódó művészt csupán egy-egy testrésszel azonosítja: a „bábeli magaslatokba emelt fej” és a „gigászi vörös szemgolyó” Csontváryt mindent tudóvá és mindent látóvá nagyítja. A művész magyarságtudatát a „lángoló Kárpátok”, egyetemességét a „világnagy vászon ecset- és üstökös-egység” kozmikus távlatokba emelt összetett költői képei érzékeltetik. A portrévers belső feszültségét fokozza az írásképpen is kiemelt ISTEN SZÖRNYETEGE ellentmondásos gondolati együttese. A Jób könyvéből ismert rettenetes természeti csoda Ady *A megöszült tenger* című versét is megihlette. Nagy László úgy használja fel a bibliai motívumot és Ady költeményét, hogy az ambivalens feszültségben kiteljesedő „isten szörnyetege” metafora új értelmet kap: Csontváry nagyságát, alkotásainak féktelen teremtő erejét szimbolizálja. Csontváry „temérdek sugár-erő”, „elárvult aszkéta-mester”, „egyszeri csoda”, aki halálával átlényegül, majd csodálatos alkotásaiban él tovább: *A magányos cédrus* megrendítő szimbólumával. A cédrus Nagy László- és Csontváry-alkotásokban is sorsjelkép.

„Rikolthat a művész az égen kén s kobalt páváiból,
törvény, hogy cédrussá váljon a milliógyökű magány”.

A tenger zajával vívódó cédrusfa földbe kapaszkodó gyökereivel, ég felé nyúló ágaival, lombjaival a magányos művész monumentális nagyságának örök jelképsége. Az egyes szám harmadik személyben íródott portrévers költői beszédmódja egyfajta felkiáltás, figyelmeztetés: a vigyázat szóval indító rész is ezekre a modalitásokra utal, ahol Nagy László Csontváry világszemléletét „létfilozófiai szintre

emeli”⁴ Már *A fekete költő* és a *Csontváry* portréversekben is megfigyelhető az a fajta líro-epikai költői beszédmód, amit Jánosi Zoltán Voigt Vilmos nyomán a „narratív dal” fogalmával pontosít. A „narratív dal” az az állapot, amikor a lírai érzemvilág az epika köntösében szerepel: grammatikai-szemléleti vetülete a személyváltó alkotói aspektus, amely először harmadik, majd első vagy második személyben szólal meg. „Hol szubjektíven azonosul, hol objektíven kívülről tekint hősére, mintha azt az ingamozgást és váltásidőt imitálná, amikor a líra megkísérli, hogy kiszakadjon az epikum közegéből. S ez egyidejűleg megteremti szinkretikus egységüket”⁵ A költői beszédmódváltás objektív-szubjektív kettőssége figyelhető meg a *Bartók és a ragadozók* portréversben is. Bartók a maga szinkretizmusában és drámaiságában először „Új ritmikájú Sárkányölő”, a „programos harc” képviselője, aki „gyémántfejjel ütközik” a gonosz hatalmakkal, majd művészi erejével diadallal győz a ragadozók felett. Ezt követően a vers átvált egyes szám első személyű költői vallomásba:

„... Nekik Bartók
 az elkerülhetetlen sorscsapás. Nekem példa és megváltás, mint a legfényesebb árvák: Ady és József Attila. Őt látom a magasban, fehéren izzó haját, a sztratoszférát legyőző szeméit. Tenyerében óra: méri és ellenőrzi a Mindenség zenéjét.”

A verszárlat látomásos-metaforikus sugallata transzcendens magaslatokba emeli a zeneszerzőt. Bartók diszsonáns akkordjainak belső feszültségével időtálló esztétikai értéket képvisel. A komponista hagyomány és modernség szintézisének úgy tudta megvalósítani a „Mindenség zené”-jével, egyetemes művészetével, hogy a népi folklór és a pantetónia harmonikus világából kromatikus, diszharmonikus dallamot teremtett. Harmónia és diszharmonia, népi és európai összetettsége is jelképezi azt a példát, amelyet a zenében Bartók, a költészetben József Attila jelentett Nagy László számára. A megváltás és a feltámadás keresztény motívumai az égi szféra kozmikus összetettségében mutatják Bartók példaértékű művészegénységét. Az élet – halál – feltámadás gondolati-motivikus összetettsége a József Attila-portréversben is felfedezhető. A „megváltatlan földi lét” feszültségét csak a megváltást nyújtó égi transzcendens sejtelve tudja feloldani. A József Attila-i szenvedéstörténetben a példázat és a megváltás keresztény motívumai a heroikus hős feltámadásának földi és égi, valós és transzcendens szintézisét sugallják. Nagy László József Attilához intézett fohászában felszólítja példaképét a feltámadásra,

⁴ GÖRÖMBEI, András, *Nagy László költészete*, Magvető Kiadó, Budapest, 1992, 221.

⁵ JÁNOSI Zoltán, *A Csodafüu-szarvas mitológikus költői világa – Nagy László bartóki szintéziséhez*, Alföld, 1992/8., 37.

majd segítségért könyörög. A megváltás és példázat motívumai: „feltámadás, küzdelem, kozmikusság, archaikus dimenzióival egybeszőtt komplexitásában mutatják fel a virrasztó, a vigyázó ember heroikus képét a Nagy László-vers világrendjét egész költészetével és életével szervező József Attila alakjában”.⁶ Noha a vers nem vallásos, a szent-, a mártír- és a vértanú-kép mellett a Megváltó szimbóluma is rámintázódik József Attila alakjára. A porté épp a vers szakrális szimbolikája miatt tekinthető modern himnusznak is: a költő a „Mindenség summáslegényének” vallja művészelődjét. A Nagy László-vers lírai alanya olyan válsághelyzetben van, akinek József Attila jelenti a hitet, a reményt, így a vers az egyes szám második személyű felszólító módú igék sürgetésével az imádkozó-könyörgő költői beszédmód variánsait is megvalósítja.

„József Attila!
te add nekem a reményt,
mert nélküle
romlott a napvilág”

„Képzetelemre bízzál édes munkát”

„Segíts, hogy az emberárulók szutykát
erővel győzze a szív
szép szóval a száj!”

Többféle műfaj és azokhoz kapcsolódó költői beszédmódok/ beszédaktusok szintéziseként is értelmezhető a költemény. A himnusz /óda emelkedett-magasztos gesztusa; a fohász/ könyörgés/ ima felszólítása és a sirató lamentációja is megfigyelhető. A Bartók-portréval ellentétben a lírai én egyes szám második személyben szólítja meg elődjét. A költői beszéd modalitásainak eltérő variánsait vizsgálva először a faggatás-kérdezés-számonkérés („*Miért játszott a szíved?*” / „*tudatod mért nyilalt?*”); majd az óhajtás („*Csak szólhatnál, hogy érdemes!*”); a parancs („*Törd fel a törvényt?*”, „*vedd fel kajla kalapod?*”, „*nézz a szemembe?*”, „*cáfold meg halálos logikád?*”); végül a kétségbeesett könyörgés („*add nekem a reményt?*”, „*bólints, hogy érdemes?*”, „*Képzetelemre bízzál édes munkát?*”, „*Segíts, hogy az emberárulók szutykát / erővel győzze a szív?*”) lírai situációit képes a Nagy László-vers megszólaltatni. Kődöbocz Gábor szerint: „*Nagy László írta a legemlékezete-sebb szépségű, leginkább ikonikusnak mondható portréverset, ami életútnak és költői pályának az összegzését szimultán végzi el. Ráadásul azzal a poétikai bravúrral, hogy a siratás, az ünneplés és a könyörgés beszédformáit egymásra rétegetten je-*

⁶ JÁNOSI, i. m., 331.

*leníti meg*⁷ József Attila művészi-emberi portréjában a lírai én elődjének etikai-esztétikai nézeteivel, nyelvszemléletével úgy azonosul, hogy József Attila kései költészetének motívumait, intertextuális-stilisztikai transzformációit is beleszővi a versbe. Az *Eszméletből* ismert „törvény szövedéke” és más József Attila-i motívum is „felfeslik valahol”. Nagy László portréjában a játék, a mindenség, a törvény, a rejtelem, a fájdalom, a sík vidék és a szép szó metaforái indaként szövik át a vers szövevényes motívumhálóját. A József Attila-lírából ismert trópusok azonban új értelmet kapnak! József Attila felszólításai („A mindenséggel mérd magad” / „Játszani is engedd szép, komoly fiadat!”) a „Miért játszott a szíved, te szerencsétlen?” számonkérő kérdésévé vagy a „Mindenség summáslegénye”-metaforává transzformálódnak. József Attila kijelentése („csak a törvény a tiszta beszéd”) a „Törd fel a törvényt!” felszólítással kap új értelmet. A tragikus létfilozófiai megállapítások („Nagyon fáj”, „Az ember végül homokos, / szomorú, vizes, síkra ér”) pedig tagadó-tiltó formában, vagyis ellentétes értelemben fogalmazódnak meg: „s végül már semmi se fáj”, „el ne jussak soha ama síkra”. A vers ontológiai-erkölcsfilozófiai mondandója – ellentétek, párhuzamok, felsorolások alakzataival – az emberi létezés tragikumának alapkérdéseit teszi fel. Az ellentétek gondolati párhuzamai – „kifúlva-kigyúlva”, „csontom-vérem”, „vicsorog-csikorog”, „ázni-fázni”, „te glóriás - te kintől bélyeges” – különös feszültségben tartják a költeményt. József Attila, „a nagy”, a „Mindenség summáslegénye”, „a vérszagú szörnyekkel” vitázó, a „glóriás”, a „kintől bélyeges” a küzdelmekkel teli élet, a megfeszített művészi akarat, a méltó emberi magatartás, az erkölcsi helytállás sorsszimbóluma. Nagy László József Attila-versének vitathatatlan értéke Vasy Gézát idézve a „szép szó varázsos erejében”⁸ rejlik.

Nagy László portréversei olyan ars poetica érvényű önarcképek, amelyekben a művészi léthelyzet tragikuma, küldetéses sorsa a költői beszédmódok különböző változataiban jut kifejezésre. A portréversekre három idősíki vetül: a jelen értékvesztett állapotában küzdő lírai én a múlt kulturális értékeibe kapaszkodva – a művészsors tragikus léttapasztalatával azonosulva – örökérvényű etikai igazságokat próbál felmutatni. A *Himnusz minden időben* kötet négy portréversében a művésztársait kereső költő a gyémántokat izzó, „vaspálcás mesterlegény” Kis Ferencben, a sugár-erejű „elárvult aszkéta-mester” Csontváryban, a „Mindenség zenéjét” mérő Bartókban, a „glóriás”, a „kintől bélyeges” József Attilában találta meg szellemi-erkölcsi rokonait.

⁷ KÖDÖBÖCZ Gábor, „Törd fel a törvényt, ne latold!” – Nagy László minőségesszménye a József Attila! című portrévers tükrében, Vár, 2015/3., 84.

⁸ VASY Géza, Nagy László verse József Attiláról. In: Nagy László-tanulmányok, Mikszáth Kiadó, Veszprém, 1993, 81.